

אתר דעת - מכללת הרצוג

שבעה מזמורי אידיליה בספר תהלים

מאת

יהודה פליקס

א. ד' רעי לא אחסר

מזמור כ"ג, בן ששת הפסוקים, הוא מן המלבבים ביותר בספר תהלים, כמין אתנחתה בפרקי המאבק של הצדיק בים הרשעה שסביבו. מוטיב זה השכיח ביותר במזמורי ספר תהלים, לא נעדר גם במזמורנו. אולם הוא מובלע באיירה האידילית והאופטימית: השולטת בפסוקי מזמור זה.

בפסוק הפותח - "ד' רעי לא אחסר" - מדמה עצמו המשורר לכבשה בעדר, שנהג בו "רועה ישראל": חוקה. על עדר זה שלא יחסר מרעה דשן לעולם, זה בניגוד לעדרים אחרים הסובלים תכופות ממחסור במרעה. או במי שתייה בענות היובש שבקיץ, ובמיוחד בשנות הבצורת שפוקדות את הארץ כולה או את האיזורים המדבריים, שהם שטחי המרעה העיקריים בארץ. במדרש תהלים לפרקו הודגש כי דוד המלך שהיה רועה בעצמו, ידע את תלאות הרועה ועדרו, כחר לכנות את אלוהיו בשם "רועי": "דוד רוען של ישראל; שנאמר: 'אתה תרעה את עמי'; ומיהו הרועה של דוד? - הקב"ה, שנאמר: 'ד' רעי לא אחסר'". בעוד שלפנים נלקחו מנהיגיו המדיניים והרוחניים של העם "מאחרי הצאן", נשתנה המצב בתקופת המשנה והתלמוד. באותה תקופה של התיישבות הקלאית צפופה נדחקו רגלי הרועים אל מחוץ לאיזורים המיושבים, והרועה עצמו חי בשולי החברה. וכך דרש כתוב זה האמורא רב חמא בר חנינא: "אין לך אומנות בזויה יותר משל רועה, שכל ימיו הוא הולך במקלו ובתרמילו, ודוד קרא להקב"ה רועה"? תשובתו היא, שדוד סמך בכך על רועה גדול שקדמו - יעקב אבינו - שאף הוא פנה לד' בביטוי: "האלהים

1 השווה סנתרין כה ע"ב: הרועה פטול לעדות, משום "שאינו מצוי ביישוב" או משום קיומו חסוד על המזל.

הרועה אותי". לכאורה ניתן היה להביא הרבה מקומות אחרים בתנ"ך שבהם כונה ד' "רועה": כגון: "רועה ישראל האזינה, נגה צאן יעקב" (תהלים פ', ב.) וישעיהו (מ', יא) מתאר את ד' המוליך עמו בדרך הנאולים במדבר: "כרועה עדרו ירעה, בורועו יקבץ טלאים ובחיקו ישא". אולם רק במזמורנו ובתפילות יעקב הנ"ל מדובר על ד' כרועהו "הפרטי" של יחיד.

לפשוטו יש במזמורנו ביטוי אישי של חוויתו הדתית של המשורר, אך כמו במזמורי תהלים רבים יש שראו כאן רמז למאורע היסטורי בחיי האומה. שתי גישות אלה הובעו במחלוקת שבמדרש (ר' ילקוט שמעוני), שלדעה אחת מזמור זה דוד אמרו בכרחו מפני שאול, ולדעה אחרת: "בנאות דשא ירביצני אלו ישראל, שנאמר: 'אני ארעה צאני ואני ארביצם'". בעל תרגום "זנות" פירש את המזמור על הליכת בני ישראל ארבעים שנה במדבר.

בכתוב "בנאות דשא ירביצני" הכוונה לשטחי המרעה שבמדבר, הם "נאות מדבר" שבמקומות אחרים שבמקרא. שנות הנצורת תוארו: "אש אכלה נאות מדבר" (זאל א' יט), ובשנות טובה: "דשאו נאות מדבר" (שם ב', כג). שנת השפע תוארה: "ירעפו נאות מדבר וגיל גבעות תחורנה, לבשו כרים הצאן" (תהלים ס"ה, יג-ד). נאות הדשא שבמדבריות הם המקומות שבאפיקי הנחלים, ליד המעינות ומי תהום, שמצמיחים עשב רענן בכל עונות השנה: הרועה המנוסה בקיא במקום הימצאותם של נאות דשא אלה ומוליך לשם את צאנו. אולם יש לזכור כי באותם ערוצי נחלים, המצמיחים עשב אף בחורבני הקיץ, קיימת סכנה שבעונת הגשמים יתמלאו פתאום מי-שטפונות, שנחשוליהם עלולים להטביע כל הנקרה בדרכם. מכאן ההדגשה: "על מי מנוחות ינה לני"; הרועה הנבון והמסור לעדרו דואג להרחיקו מן "המים הוידונים" שבנחלי המדבריות, ובמקום זה הוא מוליכם "על מי מנוחות" למקום מעיינות ובורות מים.

המבחן העיקרי לרועה היא דאגתו לבריאות צאנו ולנחותו. הדבר בא לידי ביטוי ביחסו לכבשה העייפה או החולה. כבר ציין יעקב: "ודפקום יום אחד – ומתו כל הצאן" (בראשית ל"ג, יג). הרועה המסור נוהר שלא לעייף את צאנו, ודואג הוא למנוחתן משובבת הנפש – "נפשי ישוב ב". בערוצי המדבר ותהומותיו קיימת סכנה לאובדן הצאן. והרועה חייב לגלות בקאות בדרכי המדבר ולהוביל את עדרו שבילים נוחים, מכאן: "ינחני במעגלי צדק". כאן ביטוי נרדף ל"מעגלי ישר" (משלי ד', יא), היינו שהרועה מוליך את צאנו בדרכים ישרות ולא עקלקלות, המתעות ומסכנות את העדר.

אכן עם כל הוהירות יש שאחת הכבשות מתרחקת מן העדר, היא תועה בדרכה ופתאום מוצאת עצמה "בניא צלמות", באחד הערוצים האפלים, המוקף מצוקים. כאן "בארץ ציה וצלמות" צפרות לכבשה התועה סכנות של רעב וצמא וחיה רעה האורבת לה. הרועה הנאמן מבחין מהר בכבשה הנעדרת ונחלץ לעזרתה: "שבסך ומשענתך המה ינחמוני" – בעזרת שבטו הוא מכוון ומדריך את הכבשה לצאת מן המיצר, ובשעת הצורך הוא מסייע לה במשנתו – מקל הרועים הארוך – להיחלץ מן הצרה.

הכתוב שבהמשך אפשר שמתפרש על התלאות העוברות על הכבשה: חיה רעה שווממת לטרפה והרועה מצילה מידה, ובעוד שהטורף עומד ממרחק הוא מאכיל את צאנו, מכאן "תערוך לפני שולחן נגד צוררי". אולי גם "דשנת בשמן ראשי" מתייחס לנוהג של הרועה למשווח בשמן את ראשה של הכבשה החולה, ודואג הוא לרוות את צמאונה – "כוסי רויה".

אולם גראה יותר כי בפסוק זה בא הנמשל, כפי שפירש אבן-עזרא; כי גרמו בו פשר המשל: "נגד צוררי" בא כנגד "גיא צלמות"; "תערוך לפני שולחן" – כנגד "בנאות דשא ירביצני", ו"כוסי רויה" – כנגד "על מי מנוחות ינהלני".

המזמור מסיים בתפילה: "אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי". אין המשורר מסתפק בחיי רווחה חומריים. שואף הוא להסתופף לפני ד' ולעבודו: "ושבתי בבית ד' לארך ימים".

ב. תלמיה רוה, נחת גדודיה

פרק ס"ה הוא מזמור תהלה ותודה לד' שהאזין לתפילת עבדו, כיפר על עוונותיו והביא תשועה לעמו ושנת ברכה לארצו.

בפסוקים י-יד מתוארת התמורה שחלה בטבע שהתעורר לתחייה לאחר תקופה ממושכת של חרבוני הקץ או לאחר בצורת. אותה התחדשות היקום שהיא עדות להשגחת הבורא על עמו וכל בריותיו. האדמה היבשה אשר שהתה באפס מעשה – בתרדמה – החלה להתעורר לתי יצירה: "פקדת הארץ ותשוקקה". הפעל "שקק" יש לו מובנים אחדים, שעיקרם השמעת רעש, וגראה כי כאן הוראתו כמו "שקשוק מים" שבספרות חז"ל. שיקשוק טיפות המים מבשר את יבול הברכה לעתיד – "רבות תעשרנה". וכבר החלו להתרכו שלוליות המים וליצור פלגים סואנים – "פלג אלהים מלא

מ"ם: כל אותה תכונה מבשרת את ברכת הלחם המשמשת ובאה: "תכין דגנם, כי כן תכניה".¹ אולם לא דיבירידת גשמים כדי להבטיח את ברכת השנה. יש שהם באים בזעף; אינם נספנים באדמה כי אם זורמים על פני שטחה ורישומם אינו יזכר. ויש שהם סוחפים את האדמה החרושה והמתוחחת ונעלמים יחד אתה בנחלים. לא די אפוא בגשמים, חשוב שאלה יהיה "לברכה ולא לקללה". כנאמר בתמילת הגשם, גשמי ברכה הם אלה שהודרים לאדמה ומרחים אותה. והמשורק מתפלל: "תלמיה רוח נחת גדוהה יבר בים תמוגנה צמחה תברך".² פסוק זה מעיד כי משוררו הכיר יפה את מהלך העבודות המקלאיות והוא מציין את דרכו של האיכר החרוץ להתקן את השדה לשם קליטת מי הגשמים: תיאור עבודות אלה מציג אצל ישעיהו (כ"ח, כד) המציין את התבונה והתכליתיות שבעבודות האיכר: הנביא שואל: "הכל היום יחרוש החרוש לזרוע? ומשיב: "יפתח וישרד אדמתו". היינו שקודם לחרוש לצורך הזריעה יש לפתוח את השדה כדי שיקלוט את מי הגשמים; ולאחריו יש לשדוד – לישרו על ידי חריש נוסף. המדרש (תנחומא לישעיה שם) מסביר: "בתחילה הוא עושה תלמים רחבים ולבסוף הוא עושה תלמים קטנים". כלומר שלשם קליטת מי הגשמים אין האיכר חורש תלמים קטנים וצפופים המתחחים את השדה, באשר גשמי היורה הבאים בזעף עלולים לסחוף את הקרקע המתוחחת ולחרוץ בה חריצים עמוקים. לראשונה חורשים בשדה תלמים מרוחקים זה מזה. הם "תלמים של פתח" שחורשים לפני הגשמים או "תלמי רביעה"³ שחורשים מיד לאחר הגשם הראשון. האחרונים הם תלמים ש"סוף עפרה של זו נוגע בעפרה של זו" (תוספתא כלאים פ"א יז). כאן חרשו בשיטה כזו, שבין תלם לתלם תישאר רצועה של אדמת בור, שעליהם שפוכה האדמה שהוצאה מן התלם. אותם תלמי עפר הם ה"גודים" שבמזמורנו. שלושה אלה: הגודים, התלם ורצועת הבור מונעים סחיפת האדמה אף על ידי גשמי זעף. אלה מורידים את אדמת הגודים לתלמים מלאי המים והשדה מתיישר. לכך הכוונה בתפילה: "תלמיה רוח נחת גדוהה". הגשמים הקלים – הרביבים – שלאחר מיכן מוסיפים לרכך את האדמה – "ברביבים תמוגנה" – ומכשירים אותה לחריש הסופי ולקליטת הזרע, הנובט וצומח מהר – "צמחה תברך".

2 ביורר המקורות ראה בספרי "החקלאות בא"י בתקופת המשנה והתלמוד", עמ' 37–41.

לאחר התפילה על ברכת הגשמים בשדות המיזרע, עובר המשורר לתיאור הברכה בשטחי המרעה. המדובר בעיקר בשדות המרעה שבמדבריות, שלאחר רדת הגשמים הם מתעטרים פרחי שדה לרוב – "עטרת שנת טובתך". אותו שפע של צמיחה ופריחה שולט בכל מקום שהעין פונה. הבורא התהלך כביכול בארץ ופזר בכל "מעלותיו" – דרכיו את ברכת האדמה פוריותה – "ומעגליך ירעפון דשן".

הלב מתרונן מן היופי והשפע של האביב. במיוחד שורה השמחה על הרועים ועדריהם בנאות הדשא שבמדבר המשופעים בירק – "ירעפון נאות מדבר". במקום "חגורת שק" שחגרו הגבעות בתקופת היובש והקמילה, הן התעטרו בחגורות ירק ופריחה – "וגיל גבעות תחגורנה"³. אותו שלל נונים של פריחה וירק מתמוגז בכסות הלבנה של עדרי הכבשים, המלבישים כביכול את הכרים – שדות המרעה – "לבוש כרים הצאן".

משדות המרעה אנו חוזרים לשדות התבואה. אלה מתעטפים בכסות הלבנה של התבואה המבשילה – "ועמקים יעטפו בר"⁴. הגיעה העונה של שמחת הקציר ורינת הקוצרים, אשר "יתרועעו אף ישירו"⁵. אמנם אפשר כי הכוונה כאן לרחש השיבולים המתנפפות ברוח, שנשמע ממנו כמין שירת הודיה לד'. מעין הפתגם הקדום ש"בניסן שיבילים אומרות שירה".

בחמשת הפסוקים שבמזמורנו מיצה המשורר מחזור מלא של שנת ברכה; רדת גשמי הירח; החריש והזריעה בשדות; התפתחות הדשא והתבואה; הפריחה; ההבשלה והקציר. היתה זו שנה רבת סיכויים מראשיתה ועטורת שמחה בסופה.

ג. הרים הגבוהים ליעלים

פרק ק"ד – "ברכי נפשי" הוא מן היצירות המדברות אל הלב והמונחת לכל, באשר תיאוריו מבוטאים בלשון פשוטה ובצימצום. יש שאנו שואלים את עצמנו: מה סוד הקסם שבמזמור זה? המוטיבים שבו מופיעים גם במזמורי תהלים אחרים, וכולם סוכמו במזמור קמ"ח, שבו מהלילים את ד' השמים,

3 השווה לכאן ישעיה ג', כד: "וחת פתיגל – מחגרת שק". לדעת המפרשים "פתיגל" – פתיל גילי. קצת ראה מפסוקנו כפי שפירשנוהו: "פתיגל" היא חגורת שמחה, בניגוד ל"מחגרת שק".

נראה כי בשמחות נהגו לחגור תגרת צבוננית ובאבל – שק, שחור.

4 "בר" לדעתנו הוא התבואה המבשילה ומלבינה – נעשית ברה.

5 על שמחת הקציר השווה: ישעיהו ט', ב; תהלים קכ"ו, ה.

המלאכים, השמש והירח וכל יצוריו. נראה כי ההבדל בין שני מזמורים אלה בכך, שבמזמור ק"ד זוכה כל אחד המטיבים לתאור קצר, שיש בו כדי לשרטט קווים אחדים המצטרפים לתמונה שהיא כליל השלמות. כפי שכתבנו: "כך החכור בו ששה בעלי חיים: הסידה, פרא, כפיר, ליתן, שפן ויעל. כל אחד מהם מלווה: שירטוט מדוייק וממצה".

החסידה. להקות של חסידות חולפות בשמי הארץ באביב בדרך מאפריקה לאירופה, הצעירות משתחות כאן גם בחודשי הקיץ. וכבר ציינ ירמיהו (ז', ח') את מועדי נדודיה המדויקים. אין החסידה דוגרת בארץ, ומשורר מזמורנו מציין כי מקום דגירתה באזור ארזי הלבנון - "חסידה ברושים ביתה". אין הכוונה לעץ ה-Cupressus הקרוי בימינו כרוש, כי אם למין Juniperus הנדל בלבנון. זה עץ זקף וגבוה ואפשר כי בכוונה בחר המשורר את הצירוף של החסידה גבוהת-הרגלים והכרוש גבה-הצמרת.

את היות המדבר מייצג הפרא - חמור-הבר המדברי שמה של הפרא מעורר את האסוציאציה של היושב והצחיתות. ירמיהו (י"ד, ו) בתארו את מוראות הבערות מציין את הפראים הצמאים והרעבים. אך במזמורנו: "המשלח מעינים בנחלים... ישררו פראים צמאים"; אף באזורים הצחיתים ביותר ישנן פיצות שבהם מפכים מעיינות המרוות את צמאן של היות המדבר.

היער מתואר בחשכת הלילה, שמתוכו בוקעת שאנתם של הכפירים. שאנה זו מופנית אל ד': "הכפירים שואנים לטרף, ללבקש מאל אכלם". אכן אף החוק שבחיות זקוק לחסדי הבורא שימציא לו את טרפו. מעץ הנאמר באיוב (ד', י"א): "שאנת אריה וקול שחל ושני כפירים נתעו. ליש אובר מבלי טרף ובני לביא יתפרדו".

הים הגדול מיוצג על ידי הגדול בעלי החיים הלוייתן. אף שהביטוי "לוייתן זה יצרת לשחק בו" נתן לבעל האגדה חומר לדרוש אותו על הדג האגדי המיועד לצדיקים לעתיד לבוא (השווה בבא בתרא ע"ד ע"ב). נראה כי בעל המזמור נתכוון לבעל חיים מציאותי, ליונק-הדג הענק, המגיע לעתים לחופי הארץ. ואמנם יצור זה זקוק לכמות מון עצומות שהבורא מספק לו, כמו לשאר בריותיו: "כלם אליך ישרונו לתת אכלם בעתו".

לצד ענקי החיות מצויות גם קטנות וחלשות. כאלה הם השפנים, הכוונה לבעלי חיים מסדרה מיוחדת במינה (הקרוב ביותר לשפן הוא דווקא הפיל!)

אדם". פזמון זה חוזר במזמורנו ארבע פעמים: בתיאור תלאות הגולים בנדודיהם במדבר שהאל הדריכם "אל עיר מושב", צויין גורלם המר של "אסירי עני וברזל", שבסופו של דבר נשתחררו מכלאם. תואר סבלם של אנשים שבגלל חטאתיהם נגזרו עליהם מחלות קשות, אולם משהגיעו "עד שערי מות" - וזכו להינאל מהן. כן פורטו ההרפתקאות של "יורדי הים באניות", שקמה עליהם רוח סערה, שהעמידה אותם בסכנת כליהן; אך משהתפללו אל ד', רגעו פתאום גלי הים, ורדת נוחה הכיאתם למחץ הפצם; אותם ארבעה מצבים סוכמו כהלכה: "ארבעה חייבים להודות - יורדי הים, הולכי מדבריות, מי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים" (ברכות נ"ד ע"ב).

בפסוקים הבאים (לג-לה) תוארו דרכי ישובו של עולם. ברצות ד' מעשיהם של ישראל, הוא מסייע בידם: "ישם מדבר לאגם מים וארץ ציה למוצאי מים". רעיון הפרחת השממה הובע על ידי נביאים אחדים, ובהזון הנחמה משתמש ישעיהו (מ"א, יח) באותו משפט, אלא שהוא אינו מתנבא על החייבות חקלאית באזור מדברי, כי אם מבא הפרחת דרך הגאולים מבבל לארץ ישראל, שהיא נוחה ותספק להולכים בה את כל צרכיהם. הושע (ב', טז-יז): רואה חזק העתיד בחזרה למדבר, כמו בתקופת יציאת מצרים:

[7]

השוכנים באזורים סלעיים במקומות שונים בארץ. השפן זוהה בטעות לארנב או לארנבת. אולם הכוונה ל-*Procavia syriaca*, Hyrax, שהוא אמנם בגודל הארנבת אולם מבנה גופו (אחזיו קצרות מאד) ואורח חייו שונים בהחלט. מרובים הם אויביהם של שפני-הסלע. במזמורו צויין: "סלעים מהסה לשפנים", וכמשלי תוארו: "שפנים עם לא עצום ושימו בסלע ביתם", והם גמנו עם ארבעת "קטני ארץ והמה חכמים מחוכמים" (משלי ל, כד-כו). הם מצליחים להינצל מכף הטורפים על ידי חייהם מאורעים (מנהגי הצומד על המשמר וכדומה) וכן בזכות משכנם בין סלעים ומצוקים. ישנם הטבעי בהרי מדבר יהודה, הנגב והערבה של שפני הסלע הם יעלים סלע. 'משוררו מציינ: "הרים הגבוהים ליעלים, סלעים מהסה לשפנים". "בין צורי היעלים" שבמדבר עין גדי מצא מפלט דוד בברחו מפני שאול (שמ"א כ"ד, א-ב). היעל הוא עוהבר שאורח חייה המופלא; על גבי המצוקים התלולים שבאזור; היה כחידה (השווה איוב ל"ט; א). נציין חויה שעברה עלינו, קבוצת מטיילים בהרי עין גדי; לפנות ערב נתקלנו בעדר של יעלים, לא הרחק מן המעיין; שמנה שני זכרים בעלי קרניים עצומות, מספר נקבות וגדיים. העדר פנה לכיוון ההרים ואנו הלכנו בעקבותיו. היעלים כמעט שלא שמו לב לנוכחותנו עד שנעמדו לפני קיר סלע קוף. סבורים היינו כי עדר זה נלכד בינונו לרובי הקר החלול שלא ראנו בו נמחה עמיתו שלום.

[9]

"והולכתיה המדבר ודברתי על לבה, ותתי לה את כרמיה משם". אולם ספק אם אמנם ראה הושע בחזרה למדבר תכנית התיישבותית. יותר נראה שבא לבטא את הנעושים ל"תור הזהב" של נעוריו עם ישראל. מזמורנו מתאר עובדה של הפרחת השממה על ידי אנשים שהיו חסרי-כל, והלכו לתור, להם נחלה, להתיישב בה. הם הכשירו שדות, זרעום וקצרו את יבולם, שהשביע את רעבתנם: "ויושב שם רעבים, ויכוננו עיר מושב": אלה הצליחו במשימתם בשדה ובכרם: "ויזרעו שדות ונטעו כרמים ויעשו פרי-תבואה". הברכה שרתה על האדם והבהמה: "ויברכם ויהבו-מאד, ובהמתם לא ימעיש". יש לציין כי בספרות הקדומה גזירות ידיעות על כיבוש שממות והפרחתן, אף שלא ספק היו מעשים כאלה. על עזייתו שהיה "אוהב אדמה" נאמר: "ובן מגדלים במדבר והצוב בורות רבים" (דה"ב כ"ו, י). ידועה ההשערה כי שרידי מבנים שנתגלו בהר הנגב שייכים לתקופתו של עזייה. אין ספק אמנם כי החקלאות הנבטית שבהר הנגב היא דוגמה נאה לכיבוש שממות והפרחתן בזמן העתיק. מן הזמן החדש ידועות איסופיות גבורה של מתיישבים באזורים שוממים ממדבריות הקרה שבצפון ועד הערבות שבדרום. ודאי כי גם מפעלי התיישבות העברית בימינו בארץ ניתן לסכמם בפסוקים הנ"ל של מזמורנו. - בספרות ובהיסטוריה של עמים שונים שכיחות עובדות הפוכות של חורבן תרבויות חקלאיות על ידי כובשים או כתוצאה של ניזון ושחיתות המתיישבים. תופעה זו סוכמה בפסוק: "ישם נהרות למדבר ומוצאי מים לצמאון ארץ-פרי למלחה מרעת יושבי בה". בתולדותיה של ארץ-ישראל ידועות אותן תמורות של התיישבות חורבן לסירוגין. נביאי ישראל הזהירו מפני חורבן הארץ שייחסוהו לשחיתות מוסרית, ודתית. ולא פעם בהשפעת נביאים ומוכחים, שוקמה החקלאות העברית בארץ על ידי חקלאים ישרי דרך. בארצות שכנות מצינו הדגמה קיצונית של הפיכת "ארץ פרי למלחה", במדבר סוריה. כאן, לא הרחק מנהר פרת, היו לפנים יישובים פורחים של יהודי בבל, אשר הקימו מתקני השקאה והפכו אזורים מדבריים לשטחי שלחן פורים שפירוטו מאות אלפי מתיישבים. אך בעקבות הנזרות נעזבו יישובים אלה, וסתמו אפיקו הנהר והתעלות, וכיום זה מדבר מליחה ענקי.

מן התיאור של "ארץ פרי למלחה" עובר מזמורנו לתמונת ברכת האדמה הנענית לעובדיה החרוצים, והופכים את המדבר "לאגם מים וארץ ציה למוצאי

מים". כאן מובע הרעיון המרכזי במזמורו, כי ההצלחה בהתיישבות היא פונקציה של המצב הרוחני והמוסרי של המתיישבים, שברצות האל את דרכיהם הוא מסייע בידם להתגבר על כל פנעי הטבע ומכשוליו.

ה. הזרעים בדמעה - ברנה יקצורו

בששת הפסוקים של מזמור קכ"ו מקופלות ההרגשות והתקוות של שבי-ציון: אותן התרחשויות גדולות תוארו בשלושה שלבים: החוויה החלומית; תחושת המציאות והתפרצות השמחה בעקבותיה; ולבסוף התפילה לגאולה השלמה. בפסוק הפותח: "בשוב ד' את שיבת ציון היינו כחולמים" מבוטאת החוויה של פרט או ציבור שנתרחש לו נס גדול. ברנע הראשון קשה לו להאמין למראה עיניו מחשש שאין זה אלא דימיון. אולם השמחה מתפרצת מאליה - "אז ימלא שחוק פינו ולשונו רנה". אם נותר עוד ספק לגבי גדולת המאורע וממשותו, באה תגובת הורים העוקבים אחר מהלך הדברים בעין מפוקחת: אף הם נאלצים להודות כי אכן "הגדיל ד' לעשות עם אלה". הצהרה זו מסירה כל ספק מלבות הגאולים, ונוררת אחריה שמחה עמוקה ורצופה, שאכן "הגדיל ד' לעשות עמנו היינו שמחים".

מזמורנו מבטא הרגשות גאולה של עם, שבתולדותיו הארוכים עברו עליו מספר חורבנות וגלויות, שיקום הריסות ושיבה למולדת. המדובר לא רק במאורעות שגעו לאומה כולה, כי אם גם לחורבנות או הגלויות בעקבות פשיטות ארבים בתחומים מצומצמים. כאלה נזכרו פעמים אחדות במקרא, וסביר להניח כי חלק מהם לא מצא הד במקורותנו: "אין בידנו לקבוע בודאות לאיזו "שיבת ציון" הכוונה במזמורנו. מנח זה נתקבל לשיבת גולי בבל ותקופת בניית בית שני. לתקופה זו מתאימים ביטויים אחרים שבמזמורנו. לפסוק "שובה ד' את שבינו כאפיקים בנגב" ניתן לקשר את נבואות הנחמה של ישעיה, שבמרכון החזק על הפרחת דרך הגאולים שבמדבר. גם במזמורנו תוארו המדבר ואפיקו שהתעוררו עם רדת גשמי הברכה: אפשר כי הכוונה לזרמי המים האדירים שלעתים ממלאים את אפיקי הנחלים שבנגב. לפי זה בתפילה "שובה ד' את שבינו כאפיקים בנגב" באה המשאלה כי בני הגולה יעלו בהמוניהם, בלשון חז"ל "יעלו כחומה", ותכוונה כנראה לחומת מים אדירים הזורמים באין מעצור בנחלי הנגב בימות הגשמים.

אולם יש לציין כי תמונה זו של אפיקי הנחלים שבגב המתמלאים מים אין בה כדי להדגים את הרציפות וההמשכיות, באשר זמן קצר נפסקים בהם המים ומכאן כינויים של נחלי הנגב "נחלי אכזב". וכך טוען איוב (ו', טו) כלפי רעיו שהכוויבו: "אחי בגדו כמו נחל כאפיק נחלים יעברו".

אפשר אפוא כי כוונת משוררנו לתמונה של גשמי ברכה היורדים על אדמת הנגב הצמאה למים. וכך מצינו בפרקי הנחמה של ישעיהו ביטוי לחזון הנאולה בתמונה: "כי אצק מים על צמא ונחלים על יבשה" (מ"ד, ג); "כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב. כי אם הרוח את הארץ וההלידה והצמיחה, ותמן זרע לזרע ולחם לאכל, כן יהיה דברי אשר יצא מפיו; ולהלן: "כי בשמחה תצאו ובשלום תובלן" (שם נ"ה; י"ב). משמעות זו תלה בכתובו האמורא רבי יוחנן בקובעו: "גדול יום הגשמים כיום קיבוץ גלויות, שנאמר: 'שובה ד' את שבינו: כאפיקים בגב, ואין אפיקים אלא מטר, שנאמר: 'יראו אפיקי מים'" (תענית ח', ע"ב).

בכתובים אחדים מסמלת ברכת הגשמים את התחייה והחזון המפרה. להנשמתם דרושה גם ברכת האדמה. יודע משורר מזמורנו כי לאחר שמחת הנאולה יש שהמציאות היומ-יומית מטפחת על פני חולמי החזון הגדול. עתה מגיע "יום קטנות" בלשונו של זכריה הנביא (ד', י). הכתוב: "הזורעים בדמעה ברנה יקצורו" בא לבטא את דאגת האיכר לעתיד הזרעים שהוא מטמין באדמה. סכנות רבות אורבות לזרע משעת נביטתו עד לקציר היבול. בשעת הזריעה מקנן בליבו של הזורע החשש של "זרעתם הרבה והבא מעט" (חגי א' ו'). מובעת אפוא התקוה ששמחת הקציר תהיה שלמה. ואננם אין לך תקופה של שמחה גדולה יותר מאשר בעונת הקציר, הספוגה ארירה של ביטחון. לקראת העתיד. כמשורר מזמורנו כך גם ישעיהו (ט', ב) תיאר את הנאולה הקרבה בדימוי של שמחת הקציר: "העם ההולכים בחושך ראו אור גדול... שמחו לפניך כשמחת בקציר".

גדולה מזו שמחת האסיף של אלומות התבואה: "הלך ילך ובכה ושא משך הזרע, בא ושא ברנה ושא אלומותיו". "משך הזרע" הוא תרמיל הזרעים ואפשר כי "משך" נזר מל' משך, משךא, שהוראתו בארמית עור של בהמה וזוהי⁶, והכוונה בפסוקנו לתרמיל עשוי עור, שבו מחזיק הזורע

⁶ השו"ת "משך חזו"י" - עור הנחש (ירוש' גדרים פר"ג לו ע"ו). בספר עמוס (ט', יג) כונה הזרע "משך הזרע". ביטוי זה מקורו בתנועת הזרע המושיט ידו ומסור את הזרעים תוך כדי משיכת ידו חזרה. יש הטבורים כי גם במזמורנו מתאימה מבחינת המקצב והקבלה: "מושך הזרע" ו"גושא

את זרעיה האיכה מזור אותם גרגרים יקרים; שלעתים נאלץ הוא להחסירם ממוקן בני ביתו, ושמתוה שלמה היא שעה שזוכה לשאת לגרון את אלומות התבואה. המזור מסיים בתקוה כי שבי ציון יבואו על שכרם במאמציהם לשקם את הריסות הארץ. כמותו איכר הזורע וסופו שזוכה לקצור ולאסוף את יבולו. אפשר גם שהכוונה לגביאים, ולמשוררים של תקופת שיבת ציון, אשר זרעו בליבות בני עמם את זרע התקוה לחזרה לארץ ושיקומה; ובפי משוררנו התפילה שחזונום זה יתגשם וזכו לקצור את יבול התקוה בראותם את הטולה השלמה: *הוא בן ציון בראשית יבול ארצו* (תהלים קל"ב, פסוק י"ג). *מזמור קמ"ד* מוזכר מלאים, מפיקים מזן אל זן. המזור קמ"ד הוגו לומר בבתי כנסת רבים קודם תפילת ערבית של מוצאי שבת. הוא מושר בניגון מתרונון וקצוב של שיר לכת. לשעה זו שבין שבת לחול מתאים כמיוחד מומר זה על מגינתו הקצובה, שהאדם מישראל עומד דרוך לקראת ששת ימי המעשה ומצפה לברכה שתהיה שורה על מעשי ידיו. בפיו תודה על העבר ותפילה חדורה ביטחון להצלחה בעתיד: *הוא בן ציון בראשית יבול ארצו* (תהלים קל"ב, פסוק י"ג). המזור פותח: "לדוד; ברוך ה' צורי, המלמד ידי לקרב ואצב עותי למלחמה". אולם קשה להניח כי דוד כתב פסוק כגון: "הנותן תשועה למלכים, הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה - פצני והצלני" (פס' י"א). נראה שמומרנו נתחבר על ידי מלך - משורר ולוחם אמיץ ומצליח מבית דוד. בחמשה עשר הפסוקים שבמומר חוברו הרבה מוטיבים שבמומורי תהלים האחרים, אך דומה שאין עוד מומר שהוא חדור אופטימיות ושמתת חיים כמו הפסוקים שבסוף מומרנו. הפרק בני מחרוזות בעת שני פסוקים, בראשיתו מודה המשורר לאלוהי שהצליח את דרכיו בקרב ובשלטון. בתוך כך עולה אצלו החשש שמא נתפס לרגש הירדות על כוחו ועוצם ידו, והוא מדגיש את אפסותו של האדם ש"ימיו כצל צובר". פונה הוא אל אלוהי ישועתו שיצילו מכף אויביו המרובים, מהם שונאיו בגלות; ומהם המתראים כבעלי כריתו, הם בני צרה אשר פיהם דבר - הוא וימינם ימין שקר" (פסוק ח). להלן פותח המשורר

[13] יהודה פליקס

ב"שיר חדש" שהוא מצפה לשיר אותו לאתר הניצחון, אך מיד הוא חוזר על פסוק ח' כמין פומון. דומה כי בפתחו בשיר התודה על הניצחון המיוחל עולה בתודעתו הסכנה האורבת לו, לאו דווקא מצד אויביו הגלויים, כי אם מצדם של המתימרים להיות בני בריתו.

חמשת הפסוקים האחרונים הם שיר מזמור לאושר הארצי, לנחת אבות מילדיהם, ותודה על ברכה השורה בבית ובשדה, על אדם ובהמתו. תוכנם של פסוקים אלה מיוחד במינו, ולא ככדי מציינים מחברם בתור "שיר חדש". יש בו נעימה ארצית וחומרנית ורק בסיומו ניתן לה ביטוי דתי.

כאן עולה השאלה: האם לפנינו תיאור של מציאות מבורכת או שיר מזמור לעתיד לבוא? להסבר האחרון ראה לכאורה מן הפסוק "אז שיר חדש אשירה לך", אולם מן ההמשך נראה כי שיר זה חובר על רקע מציאותי. אמנם עדיין טרוד המלך הגבור בקרבות, אבל אירת הברכה והשפע כבר שורה על הכל.

נמשלו הבנים בנעוריהם "כנָטעים מגְדלים", כאותם שתילים שעדין לא הגיעו להגבת פרי – הן "נטיעות" בלשון המשנה – שגדלים במהירות ובגל צעיר מגיעים כבר לגובה ניכר. דימוי מעין זה מצינו בכתוב: "בנֶךְ כשתילי זיתים" (תה' קכ"ח, ג). הבנות הצעירות נמשלו "כְּנָיִת מְקַטְבוֹת תְּבֵנִית הַיֵּכָל", כאבני הפינה שבהיכלות, התמירים והמעוטרים (השווה: "כמגדל דוד צוארך", שיה"ש ד', ד).

חוסן הבנים והבנות וקמתם התמירה באו להם בזכות תזונתם הטובה. ולהלן בא תיאור השפע במונות: "מזוּיָנו מלאים מפִּיקִים מִזֶּן אֶלֶן". נתקיימה כאן הבהרה "ואכלתם ישן גשן" (ויקרא כ"ו, י); לא עוד אכילה מן היד אל הפה, כי אם במחסני המזון ישנו מלאי מעון "מזן אל זן" של מינים רבים של נגרים ופירות.

הברכה שורה גם בעדרים: "צאננו מליפות מְקַבְּבוֹת בחוצוֹתֵינוּ". באה כאן התמונה של עדרי הצאן שבאלפיהן ורובותיהן חולפות בחוצות בדרך לשדות המרעה והשלף הדשנים. שפע המזון נתן את אותותיו בבקר; הביטוי "אלופינו מסְּגָלִים" מציין את הפרות המעוברות והשוורים המשופעים וכבדים מרוב בשר.

נתקיימה הברכה "ברוך אתה בעיר, ברוך אתה בשדה, ברוך פרי בטןך ופרי אדמתך ופרי בהמתך" (דברים כ"ח, ד). ברם יודע המשורר כי האושר האמיתי מתבטא ביחסי רעות והבנה. קיים דווקא חשש כי השפע ייצור חברה של "בני

טובים" שסימניה הם התפרקות והמולת: וכאן הוא מציין לשבח כי "אין פה" ואין יוצאת ואין צווחה ברחלתנו". המזמור מסיים בפסוק "אשרי העם שככה לו אשרי העם שד' אלהיו". פסוק זה הנאמר שלש פעמים ביום בתפילה כפתחה למזמור קמ"ה, מתאים לסימו של אותו "שיר חדש" שבמזמורנו. הוא בא להוכיח כי כל אותו השפע החומרי הוא נחלת העם הנאמן לאלוהיו והולך בדרכיו. "אשרי העם שככה לו" ו"אשרי העם שד' אלהיו".

מזמור קמ"ו הוא שיר תודה והלל לד' על חסדיו ועל יפי הטבע וההרמוניה במעשי ידיו. בעלי תוכן דומה הם המזמורים ק"ה וקמ"ז בתהלים, ומעניינת ההשוואה שבין שלשת מזמורים אלה. ניתן לגלות בהם הדרגתיות מן התיאור הליטרי-האובייקטיבי של יפי הטבע לשיר ההלל על חסדיו עם עמו.

מזמור ק"ד - "ברכי נפשי" - הוא המנון ליפי הטבע ושיר תודה לבורא העולם. רק בסימו באה נימה מוסרית "יתמו חטאים מן הארץ", כאשר הרשעה פוגעת בהרמוניה זו של היקום. אותם מוטיבים חוזרים במזמור קמ"ח, שעיקרו שיר הלל אוניברסאלי לבורא, ורק בסופו בא פסוק שבו נימה לאומית - "וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו, לבני ישראל עם קרובו". במזמורנו קמ"ז, בא שילוב אינטראלי בין שני המוטיבים: הלל היקום כולו לבורא ושיר תודה של ציין הנאלת לאלהי ישראל. דומה שהמשרור רצה לציין כי בעוד שהוא ועמו היו שרירים בשעבוד ודיכאון לא נתפנה ליבם להתבונן ביפי הטבע, ועתה, עם הנאולה, נתגלה זה לפניהם במלוא הדרו.

המזמור מתחיל "הללויה" כי טוב, "זמרה: אל הינו כי נעים". רואה המשרור את הנאולה הקרבה: בניית ירושלים החרבה, כינוס נדחי ישראל וריפוי פצעייהם הנפשיים והגופניים. מפנה הוא בתורה את מבטו למרום משם ניכסים אליו הכוכבים וצבא השמים, העושים כולם את רצון הבורא. אך עם כל רוממותו של ד' אין הוא שוכח את בריותיו למטה, אותם הוא זן ומפרנס ומשליט בהם צדק - "מעודד ענוים ד' משפיל רשעים עדי ארץ". עץ ד' פקחה על כל בריותיו חוקים כחלשים: "נותן לבהמה לתמה לבני עורב אשר יקראו".

כבר ראינו במזמור ק"ד שמשרורו מציין בעלי חיים המייצגים את החי למינהו, ומסכם "כלם אליך ישכרן לתת אכלם בעתו". למה דווקא בחר משרורנו

בבני עורב לציין חסדי ד', לבריותיו? יש מקום להניח כי במתכוון ציין העורב זה העוף האפור או השחור. שאינו מצטיין בהדרגותיו. ולא ב"פיקולו", כדי להדגיש כי בעיני הבורא כל הבריות יפות, והמושגים האסטיטיים של בני האדם אינם תופסים: במערכת הערכים האלוהית. ולא זו אף זו, אך ד' מחשיב את האומץ והגבורה של יצוריו, כגון סוס המלחמה ורוכבו, תכונת אלה אינן לרצון לו: "לא בגבורת הסוס יחפץ לא בשוקי האיש ירצה".

טעם נוסף היה למשוררנו לציין את רחמי ד' "לבני עורב אשר יקראו". נראה כי לגד עינו עמדה תמונה המזכרת לתושבי ירושלים, שמנוחתם מופרעת מקריאות בני העורב ב"מי השרב שבאביב ובקיץ". בסוף החורף בונה העורב האפור את קינו על עצי האורן או האיקליפטוס הגבוהים. הנקבה מטילה בקן ארבע-חמש ביצים, מהן בוקעים האפרוחים, שהוכר והנקבה מלעטיים אותם. אלה גדלים מהר מאד, וכעבור חודש עוזבים ארבעה-חמישה בני עורב את קינם שהוא צה-מהכילים. אף שהם כבר מגדלים אין הם מוכשרים למצוא אוכל לעצמם. הם מגתרים על ענפי העצים והוריהם מספקים להם מזון, בעיקר מעולם החי. תאבתם של בני עורב אלה אינו יודע גבול. הם ממלאים את הלל האויר בצריחותיהם: בתובעם מזון. הוריהם עפים ללא הרף: הלוך ושוב ומביאים להם ציד. כל המתבונן בתמונה זו עומד ותוהה: מגיץ להם להוריהם מזון כה רב כדי לספק את תאבתם שאינו יודע גבול של בני עורב אלה? אך זאת אלא כי ד' בעצמו מוזמן להם את צידם.

אכן, אותם בני עורב אל ד' "יקראו" שיספק להם את מזונם: רעיון זה בא בתשובת ד' מן הסערה לאיוב (ל"ח, מא): "מי יכין לעורב צידו? כי ילדיו אל אל ישנעו יתעו לבלי אכל". תמונה זו של בני-עורב, אשר יקראו - יזעקו אל ד' שיספק להם את אוכלם, באה להדגים את זיקת העולם כולו לחסדי הבורא, הון ומפרנס לכל:

והוא יזעק אליו ויאמר: "אני צדיק ויחסיני, ואלהים יחסיני ויאמר: "מי יכין לעורב צידו? כי ילדיו אל אל ישנעו יתעו לבלי אכל". תמונה זו של בני-עורב, אשר יקראו - יזעקו אל ד' שיספק להם את אוכלם, באה להדגים את זיקת העולם כולו לחסדי הבורא, הון ומפרנס לכל:

והוא יזעק אליו ויאמר: "אני צדיק ויחסיני, ואלהים יחסיני ויאמר: "מי יכין לעורב צידו? כי ילדיו אל אל ישנעו יתעו לבלי אכל". תמונה זו של בני-עורב, אשר יקראו - יזעקו אל ד' שיספק להם את אוכלם, באה להדגים את זיקת העולם כולו לחסדי הבורא, הון ומפרנס לכל: